

ALFÖLDY JENŐ

*Rendhagyó magyaróra*

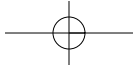
lyan költő műveivel foglalatokodom jó ideje, napi rendszerességgel, akiről elmondhatom: a múlt század közepe táján, második felében egyik legavatottabb mestere volt anyanyelvünk hangszerének. Csanádi Imre ő, Zámoly fia, akárcsak a mostani kor *poeta primusa*, a nála kerek tíz évvel fiatalabb Csoóri Sándor.

Magam elé képzelem a Csanádi Imréről nemrégiben róla elnevezett zámolyi általános iskolát, amint a tizennégy évesekkel szeretném minél jobban megértetni vendégtanárként egy „rendhagyó irodalomórán”: miért is lehetnek büszkék a diákok tanintézetük névadójára amellet, hogy gyönyörű verseket írt.

Ezt az első pillanatban semmiségnek tetsző szót írnám a táblára: *gyűjtés*. Megkérdezném a gyerekektől: mi mindent szoktatok gyűjteni? Az eleinte bátoratlan, de rövidesen megoldódó nyelvekről ilyen szavak röppennének föl: teának való csalánlevelet. Tavasszal hársfavirágot, kora nyáron – odafönt, a Vértes emelkedőjén – szamócát. Nyár végén vadszedret. Ősszel csipkebogyót, áfonyát, galagonyát. Tél elején dércsípte kékényt. A régi bauxitbánya környékén érdekes, vörösbarna (a költő így mondaná: *vörhenyő*) ásványokat. A lányok papírszalvétát, a fiúk talán postai bélyeget, képeslapot is emlegetnének, s bizonyára popsztárok, énekesek, gitárosok, filmszillagok, aranylabdás futballisták fotóját is a színes magazinokból – némelyikük ilyenekkel tapétázta ki ágya fölött a falat.

Rendben van, mondanám, de megjegyezném: létezik másféle gyűjtőszervevény is. Kérdezném őket: tudják-e, mi mindent köszönhet a magyarság a gyűjtőknek. Ahogy egy-egy versmondó versenyen, ünnepi összejövetelen megfigyeltem a zámolyi diákokat, erre is tudnának válaszolni. Népdalokat például.

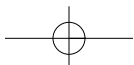
Úgy van – s mi mindent még! Gondoljátok el: amikor a XIX. század elején, *annyi balszerencse közt, oly sok viszály után* elkezdődött modern nemzetté szerveződésünk, a magyarság első dolga az volt, hogy összegyűjtse megmaradt kincseit: az anyanyelv szavait. Az országos mozgalommá terebélyesedő kezdeményezést Kazinczy Ferenc író indította el, azzal a szándékkal, hogy nyelvünket alkalmasabbá tegye a műveltség gyarapítására, a tudományos és művészi mondandók közlésére s az egymás közti érintkezésre. A *nyelvújítás* névvel ismert mozgalom nagyrészt nyelvi *régiségek* föllevenítése volt. Az írók, papok, tanárok, tudósok hazafias kötelességüknek tartották, hogy minél több árnyalat kifejezésére tegyék alkalmasabbá nyelvünket, és gazdagítsák szókincsünket. A körlevélben felszólított költők, deákok, jegyzők, doktorok, borbélyok, gyógyszerészek, pedagógusok és a különféle felekezetek egyházi emberei úgy szedték a nép ajkáról a felejtésnek kitett szóritkaságokat, mint ti a réten a teának való kamillavirágot. Gondoltátok volna, hogy



Csokonai Vitéz Mihály kapta föl valahol, s terjesztette el a *hullám* szót? Nem is tudom, mit mondanátok e szó nélkül, amikor leruccantok a Velencei tóra, s a déli szélben suhanó vitorlásokat láttok, s netán ti magatok is „szörfözésre”, magyarul szólva hullámlovaglásra vagy hullámdeszakázásra szánjátok el magatokat. De ilyen a *barangol*, a *betyár*, a *csökönyös*, a *falánk*, a *góc*, a *hanyag*, a *bűs*, az *idom*, az *inda*, a *kandalló*, a *kelengye*, a *kelme*, a *róna*. Nyelvújítási szó az *áradat*, az *év*, a *fegyelem*, az *ipar* vagy a *verseny* is, és még sok-sok más szavunk: az *illeszt*, a *társalog* vagy a *törleszt* ige. Gyűjtötték, szedték, ragasztgatták a jobbnál jobb régi-új szavakat. A nagy szervező, Kazinczy széphalmi kúriájában már a padlás is tele volt velük – a fergese kihullott, megmosolyogták és kihajították a túlbuzgó gyűjtők szótákolmányait, mint a gombagyűjtők a bolondgombát, de így is több ezer szó terjedt el, s maradt meg mindmáig a használatban, olyanok is garmadával, amelyek azelőtt vadon tenyészték a faluvégeken, s íme, egyszer csak az irodalmi és a tudományos nyelv reflektorfényébe kerültek. Ilyen például a *szobor* szavunk – ez történetesen az innét nem is olyan messze, Pusztanyéken született Vörösmarty Mihály jóvoltából ment át a köztudatba. Mert a Csokonai életében – 1805 előtt – megkezdett mozgalom évtizedekkel később sem apadt el, s egy kicsit minden író nyelvújító annyiban, hogy minél gazdagabb szókincsre és a szavak újszerű használatára törekszik. Kazinczy utódai még a XX. században is fel-felbuzdultak: a húszas években a jobb újságírók például a sportnyelv megmagyarítása érdekében gyűjtöttek és alkottak olyan szavakat, amelyek hiányoztak anyanyelvünk kincstárából – ilyen például a *középcsatár*, a *fedezet*, a *hátvéd*, a *szurkoló*, a *lelátó* vagy a *szögletrúgás* – addig csak *centert*, *halfot*, *bekket*, *tribünt*, *drukkert* és *kornert* írtak a sajtóban. Így született a *labdarúgás* is, mely a *futballt* lassanként ugyancsak kiszorítja, de ennek becézett változata, a *foci* már úgy meggyökeresedett, hogy már sosem mondunk helyette *labdit*, ha csak nem az óvodában.

S mi mindent gyűjtögettek még a nagy szellemi megújulás időszakában! Debrecenben működtek az úgynevezett fűvész költők, köztük a Lúdas Matyi költőjével, Fazekas Mihálllyal és Csokonaival (Csanádi Imre mindkettőjüket nagyon szerette) ők adtak nevet erdő-mező virágainak „füves könyveikben”, sokat ma is használunk ezekből. Térjünk csak vissza a népdalokhoz. Csokonai fiatal diákként, legátusként járta az alföldi falukat, és ahol megfordult, elleste és leírta az éneklő falusiak dalait, netán a szálláshelyén énekeltette meg az idősebb *nótafákat* – így nevezték a sok dalt ismerő, szívesen daloló, többnyire idős néniket, bácsikat. A népdalgyűjtést még számos nagy írónk és költőnk folytatta tudós költőnk, a csak halála után koszorús Csokonai óta. A faluról falura, városról városra vándorló Petőfi, a nehezebben mozduló, de mindig nyitott füllel élő, jegyzőként, tanítóként sok falusi emberrel érintkező Arany János ugyancsak lelkes népdalgyűjtő volt.

S megint a szavak gyűjtésére térek vissza: a XIX. század harmincas éveitől fogva már nemcsak a nyelvújítás lázában gyűjtögettek íróink a jó magyar szavakat, hanem *szótárat* is szerkesztettek belőlük. Vörösmarty Mihály és csapata az induló akadémia megbízásából vidéki nyelvjárások szókincsét gyűjtötte tájszótárba, Csanádi Imre egyik, ugyancsak sokat emlegetett, kedves költője, Czuczor Gergely – Fo-



garassy Lászlóval társulva – pedig értelmező szótárat állított össze hatalmas munkával, tízezernél jóval több szócikkkel, szómagyarázattal.

A század hatvanas éveiben már főhivatású tudományos elmék is akadtak jócskán, akik egy-egy tájegység, nyelvjárás vagy műveltségi terület alaposabb föltérképezésére szánták el magukat. Ilyen volt például Kriza János, aki Kelet-Magyarországon, a Szamosháton végzett gyűjtőmunkát. A tájszavakon kívül népdalokat, népmeséket is összegyűjtött. Arany János a hatvanas évek végétől már a Magyar Tudományos Akadémia főtákaraként buzdította a nyelvészeket, irodalmárokat, szervezte és hangolta össze a gyűjtést és a rendszerezést. Fia, Arany László – költőnek is jeles férfiú – a népmesék gyűjtésében tűnt ki; például *A kis kakas gyémánt félkrajcárja* című mese (tanultátok az alsó tagozatban) az ő gyűjtéséből való. A XX. század nagy írói sem tétlenkedtek: az országjáró riportjain íróvá érő MórícZ Zsigmond is Csokonai nyomdokába lépett népdalgyűjtő szenvedélyével és szorgalmával.

Vele egy időben kezdődött meg aztán az a munka, amelynek nagyszerű eredményeiről már biztosan hallottatok: Bartók Béla és Kodály Zoltán népdalgyűjtő munkájára gondolok. Ők zeneszerzők voltak, s a népköltészet hangzásvilága, dallama és ritmusa érdekelte őket, mely életre kelti és érzelemmel tölti meg a népdalok, népballadák és mondókák szövegét.

S most végre rátérek iskolátok névadójára, Csanádi Imrére. Mint kedvenc költő- és íróelődei közül Csokonai, Fazekas, Vörösmarty, Petőfi, a két Arany vagy az országot sokáig gyalogosan járó MórícZ Zsigmond – ő is fiatal diák kora óta gyűjtötte Zámoly és környéke tájszavait meg az errefelé hallható népdalokat, népdalváltozatokat. Gyűjtőmunkája akkoriban vált módszeressé, amikor Fehérváron katonáskodott: a katonanótákat szedte össze, és rendezte jókora csokorba – későbbi, könyvszerkesztői korából tekintélyes nyoma van ennek. Sok mindent hasznosított belőlük saját költészetében, ahogy az aratási–betakarítási dalokból, a vőfélydalokból, kanászdalokból, szerelmes énekekből, táncszavakból és gyerekdalokból is. Tudta, hogy ha tehetségét a népétől felhalmozott tudással toldja meg, akkor nyert ügye van a költészetben: olyan ízeket keverhet ki, amelyeket még nem ismernek az országban.

Csanádi Imre tekintélyes gyűjteményt hagyott az utókorra a Zámolyon és szűkebb környékén túl nemigen ismert vagy ritkán hallott szavakból. A szorgalmas nyelvészek persze nyomába szegődtek, és – mondhatnám – kimazsolázták Csanádi verseiből azokat az idevalósi tájszavakat, amelyeket költőként felhasznált. Két olyan tudományos cikkről is tudok, amelynek más-más szerzője kigyűjtötte a költő verseiben közkinccsé tett kifejezéseket: Károly Sándor az egyik, Szilágyi Ferenc a másik – mind a ketten a *Magyar Nyelőr* című lapban közölték írásukat. Ilyen igéket tűztek gombostűre minden magyaroknak szóló tanulságul: *bócorog, cafol, durgat, hibog, bömblyödik, koszrat, laftat, receg, zöpög*. S efféle névszavakat, jelzőket: *cábár, csinve-nótt, gücsmös, kopolyás, förtés, latyma, lésza, pecka, pilincke, pityepotyá, polyvagunybó, puruszka, sikár, siska, vizestetűs* – és így tovább. A tudós nyelvész, Szilágyi Ferenc szerint ezek egy része még a tájszótárakban sem szerepel, pedig – mint mondtam – az első tájszótárat a húsz-huszonöt kilométerrel tágabban vett

környékről származó Vörösmarty szerkesztette. Igaz, némelyikre rátalált az ugyan-  
 ebben a körzetben nevelkedett Gárdonyi Géza valamelyik írásában – ilyen az *iklat*  
 ige, mely azt jelenti, hogy szekerez.

Csanádi nemcsak szülőföldjén végzett gyűjtőmunkát. Rengeteget olvasó em-  
 ber volt, és szókinccsét olvasmányainak segítségével is gyarapította; gyűjtőterületét  
 a könyvekre is kiterjesztette. Így honosított meg verseiben olyan szóritkaságokat  
 is, mint a *csatinázik*, *bulikol*, *gágározik*, *iklat*, *kastat*, *lányogat*, *palából*, *ringáz* ige  
 vagy a *bakhát*, *cselefindi*, *laponyag*, *nádcörmő*, *pirók*, *vörhenyő*, *szárkúp* – és így to-  
 vább. Kedves szava volt az *ördögsekér* – 1963-as kötetének címében is ezt a szót  
 használta –, azért említem meg, mert költőtársa, Csoóri Sándor a másik néven  
 nevezte meg egyik írásában a *ballangkórót*, ezt a téli mezőn ide-oda „hömbölyödő”  
 növényt. Nem folytatom, mert még azt a látszatot kelteném, hogy a költő tobzó-  
 dott az ilyesmiben, pedig ízléssel s mértékkel, csak a táj és az ember árnyalt ábrá-  
 zolása kedvéért nyúlt az ilyen fűszeres ízű szóritkaságokhoz és szórégiségekhez.

S mennyi dalt, balladás verset, mesét, mondát gyűjtött erről a tájról. Verseiben  
 ennek is van nyoma jócskán. Biztosan hallottatok ezt-azt arról, hogy milyen szó-  
 beszédek terjedtek el Zámoly vagy a Vértes hegység nevének eredetéről, a ma  
 már csak nagy esőzések, hóolvadások idején megmutatkozó Császártóról, a régen  
 kiszáradt Forrásról, a hajdani szöszvári malomról, a temetői templommaradványról  
 vagy a Kerékszenttamás nevű romról – akár a régi határnevekről, amelyek nemes  
 vadakat rejtő erdőkről, tölgyesekről és mogyoróligetekről vallanak az ükapái-  
 tok idejére kíváncsiaknak. Magam sem néztem még utána, honnan kapta nevét  
 a Csindzsa vagy a Bika-köz – az utóbbiról még sejtem, hogy hajnalonta a csordát  
 hajtották arrafelé, de hogy az előbbi milyen történetet rejt a török időből, vagy  
 honnan, azt talán éppen tőletek tudhatom meg legközelebb, ha találkozunk.

Amikor fellapozzátok szülőtte földetek íróit, költőit, jusson eszetekbe, hogy  
 mennyi talált kinccsel gazdagították a magyar nyelvet, hogy mindnyájan jobban  
 értsük egymást, s örömmel csodálkozunk rá nyelvünk kimeríthetetlen tartalékaira.

